

הבניית זיכרון השואה במוזאונים הלאומיים – בין המקומי לעולמי

השוואה בין תצוגות הקבע ב"יד ושם" ובמוזאון השואה האמריקני בושינגטון

הרצאה שניתנה על ידי אורית אנגלברג-ברעם בכינוס איקו"ם מוזאונים ופוליטיקה

סנט פטרסבורג, ספטמבר 2014

Constructing "Glocal" memory

Collective Memory of the Holocaust in Global and National Perspective in "Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority - Yad Vashem" and the "United States Holocaust Memorial Museum".

Orit Engelberg-Baram

הרצאה זו מבוססת על מחקר שערכתי לפני כשש שנים, בו השווייתי בין תצוגות הקבע בשני מוזאונים שואה: רשות הזיכרון לשואה ולגבורה יד ושם ומוזאון השואה האמריקני בושינגטון. כבר משמותיהם וממיקומם ניתן ללמוד משהו על ייחודם: שניהם מוזאונים לאומיים, שהוקמו כתוצאה מהחלטה שלטונית.

ראוי לציין, כי מעטים המוזאונים בארץ שנולדו מתוך יוזמות ממשלתיות, או ממסדיות רשמיות. מרביתם הוקמו כתוצאה של יוזמה "מלמטה" (grass root), על ידי אנשים שחשוב היה להם להנציח סיפור הקשור אליהם באופן אישי, משפחתי, קבוצתי, או לאומי. אנשים אלה נתפסים במקרים רבים כ"משוגעים לדבר", ו"שיגעונם" זה מתקבל בציבור כשקף של "אמת" בייצוג. אמנם בעבר הייתה למוזאונים היסטוריים אצטלה של מוסדות "אקדמיים", אך המחקר המוזאלי בשנים האחרונות חושף את הדרכים שבהן החפצים המוצגים במוזאונים היסטוריים מעצבים נרטיב במטרה לשמר זיכרון ולהנחיל מורשת.

המחקר שלי הצטרף לשורה של מחקרים שנעשים בשנים האחרונות בנושא זה, ומראים כיצד המוצגים הלכאורה "תמימים" נבררים היטב כדי לייצג לקהל המבקרים את הזיכרון של הקבוצה שהקימה את המוזאון, ולפיכך משקפים את מערכת הערכים הקולקטיבית ואת הנרטיב של אותה קבוצה. מחקרים אלה, וביניהם המחקר שערכתי, בוחנים את הדרכים שבהן מוזאונים "מתווכים" את העבר ואיך למעשה הן מושפעות מזהויות ההווה. את ההשוואה ערכתי מתוך בחינה של שני רבדים: זה הגלוי לקהל המבקרים במוזאונים, קרי - התצוגות עצמן, וזה הסמוי מעיניהם: הפרוטוקולים מתהליך התכנון, המבטאים את הדילמות והוויכוחים שליוו את תהליך הקמתם.

ההשוואה בין שני המוזאונים מאירה את המסרים הדידקטיים, המטרות החינוכיות והפוליטיות של כל אחד מן המוסדות, את ההשפעות ההדדיות ואת ההבדלים, ונותנת מושג על התחרות שקיימת ביניהם. מתוך ההשוואה התחדדו בצורה ברורה ההבדלים בהבניית הזיכרון בכל אחת מן התצוגות, ומתוך כך המניעים להבנייתו בצורה זו. באמצעות ההשוואה ניתן לשער אילו מן השינויים בזיכרון הישראלי נבעו מתוך התפתחויות פנימיות שחלו בחברה הישראלית ואילו תמורות מקורן בהשפעה בין-תרבותית ובמגמות גלובליות. זה אפשר לי לבחון את סוגיית האוניברסאליות אל מול הפרטיקולאריות של הנרטיב המוצג במוזאונים הללו.

לפני שנצלול לעומק הדיון במוזאונים ובתצוגות הקבע, אני רוצה להתייחס למשהו אקטואלי, שהתפרסם לפני כמה חודשים בלבד: כתבה מאת ניצול השואה עלי גת, שטען כי בזיכרון השואה הישראלי מקומו של מרד גטו ורשה נופח למימדים מיתיים. למעשה, הוא טוען כי כבר בשם "מרד גטו ורשה" יש הטעיה, משום שרק קבוצה קטנה של צעירים מרדה, רוב היהודים בגטו פשוט ניסו לשרוד מיום ליום, ולא למות עם רובה ביד, ויציאה למרד נגד הנאצים סתרה את רצונם זה. גת טוען כי בשל מניעים פוליטיים וצרכים חברתיים-חינוכיים של מדינת ישראל הצעירה המרד הונצח מעל ומעבר לכל פרופורציה. לפי גת, המחקרים והנתונים העובדתיים הוגזמו או טושטשו – כגון מספר המשתתפים במרד, מספר הגרמנים שנהרגו, משך הלחימה וכדומה. לדברי גת, "רבים מחוקרי השואה והמרד באו בשעתם ממחנה פוליטי מסוים ומגויס מאוד, והשפעתם על "יד ושם" הייתה רבה. הם כתבו בעבורנו את ספרי ההיסטוריה ועיצבו את זיכרון השואה. השפעתם על תלמידיהם וממשיכי דרכם מורגשת במידה רבה עד היום. כך לא עלתה מעולם לדיון השאלה, באיזו זכות קבוצה קטנה של צעירים לקחה על עצמה - ועל מצפונה - את הסמכות להכריע בדבר גורלם של 50 אלף יהודי גטו ורשה".

אף כי המאמר של גת עורר פולמוס בעיתון "הארץ", למעשה טענתו לגבי דגש-היתר שניתן בעבר לזיכרון המרד והלחימה המזוינת מוכרת וידועה (לפחות בקרב חוקרי זיכרון השואה...) כבר בשם הרשמי שניתן ליד ושם ניתן לראות זאת: "רשות הזיכרון לשואה ולגבורה" – כאילו הייתה סימטריה בין השתיים. בשנות הארבעים, החמישים והשישים עוצב זיכרון המדגיש את הגבורה האקטיבית, הלחימה המזוינת, לוחמי גטאות, פרטיזנים וכדומה, בהמשך התרחבה התפישה וגבורה כללה גם תגובות אחרות, כגון התנגדות רוחנית והעמידה היומיומית מול המכש הנאצי.

עוד לפני הקמתה של המדינה, במהלך המלחמה, עם הגעת הידיעות הראשונות בדבר ההשמדה, החלו לעלות רעיונות ראשונים לייסוד מפעל הנצחה לאומי ליהדות אירופה. התוכנית המפורטת ביותר אז הייתה של מרדכי שנהבי, איש השומר הצעיר, והוגשה כבר ב-1942 להנהלת הקק"ל. הוא הציע להקים היכל זיכרון ובו שמות הנספים, שבסמוך לו יהיו מפעלים גלויים כגון: ארכיון, מרכז קונגרסים, קולנוע, בית מלון ועוד. שנהבי ראה בעיני

רוחו אתר מונומנטאלי: גן לאומי בן מאות דונמים באזור ההתיישבות החקלאית – כלומר בגליל או בעמק יזרעאל. הוא כתב: "בניין זה, עליו להיות מונומנטאלי. עליו לתת ביטוי לגודל השואה ולשמש אות לדורות לכוח הרצון לקיום שחי בעם. עלינו לתת ביטוי כזה... שבאופן טבעי יוביל את המבקר אל רעיון הגאולה-הגשמה, אל הנעשה בארץ, להבנת והערכת הפעולות של הקרנות. לכן הערך הרב של קירבת המשקים השונים לגוניהם". מדברים אלה ניתן לראות כי כבר אז, בעוד הרכבות נוסעות והכבשנים עובדים, חשבו בארץ על הנצחת הנרצחים שלקח ציוני בצידה. הרעיון הראשוני הזה של שנהבי, שניתן לכנותו "שם – שואה; כאן – גאולה", ילווה במשך עשרות שנים את דפוסי ההנצחה הלאומיים הישראליים, שיכילו את הצירוף: "שואה ותקומה".

התפישה המפרידה בין עמידה פאסיבית לבין לחימה מזוינת בנאצים השתלבה באידיאולוגיה הציונית החלוצית של "שלילת הגלות", וראייתו של הקיום היהודי בגלות כמאופיין בקבלת-דין, פחד ושתדלנות. לעומתו נתפש הקיום בארץ ישראל כאקט של בריאת "יהודי חדש": עצמאי, מתנגד לאויבו ושואף לריבונות בארצו. דיכוטומיה כזו, המציגה את הקיום היהודי בתפוצות כפאסיבי ועלוב לא יכולה כמובן להתקיים במוזאון שמוקם על ידי יהודים בארצות הברית. אולם גם שם, במוזאון האמריקני, מתקיימת הבחנה בין "שם" (אירופה) לבין "כאן" (ארצות הברית).

ביד ושם הדיכוטומיה היא "שם – גולה, כאן – גאולה" "שם" – הפאסיביות והקורבנות היהודית, ו"כאן" עצמאות יהודית ותקומה. ובמוזאון האמריקני: "שם – דיקטטורה גזענית ורצחנית, כאן - דמוקרטיה סובלנית". בכך דומים המוזאונים: הם מציירים תמונה על פיה שם התרחשה הזוועה ואילו כאן נמצא "הפתרון" לשואה, המגולם בערכי הדמוקרטיה האמריקנית או בתחייה היהודית בארץ ישראל. למעשה, שניהם מציגים אותה בתור ה"אחר" האולטימטיבי למדינה בה הם ממוקמים. עוד לפני שנכנסים אפילו לתצוגה, כבר מהמיקום של המוזאונים במרחב, ניתן לראות, באופן כללי, מהו ה"לקח" שכל מוזאון מבקש ללמד: יד ושם – נמצא בהר הזיתון, הסמוך להר הרצל, לבית הקברות הצבאי, ולחלקת גדולי האומה. המוזאון האמריקני נמצא ב-Mall הווישינגטוני, סמוך לאנדרטה לזכר לינקולן, לגבעת הקפיטול, לווישינגטון מוניומנט - סמלי הדמוקרטיה המבטיחה לאזרחיה חופש, שוויון, צדק.

בשני המוזאונים הושקע מאמץ אדיר להשגת והצגת חפצים מקוריים, ועם פתיחת המוזאונים הדבר הודגש בתקשורת ובפרסומים. הדבר חשוב במיוחד לנוכח מכחישי השואה, וגם יש בו משום התפארות בגודלו ואיכותו של המוזאון, דבר החשוב במיוחד לנוכח התחרות ההולכת וגדלה מצד מוזאוני שואה רבים בעולם. אבל, למרות הרטוריקה, למעשה גם יד ושם וגם מוזאון השואה האמריקני אינם קשורים גיאוגרפית למקום שבו התרחשו האירועים אותם הם מבקשים להנציח, ולפיכך ה"עוגן" שלהם הוא לא בהיותם "אתר לשימור", אלא בערכים שעמדו בבסיס ההחלטה להקיםם.

ואכן, גם ביד ושם וגם במוזאון השואה בושינגטון קיימות רפליקות. בהקשר זה רואי לצטט פסקה ממאמרה של אריאלה אזולאי ערמון "בדלתיים פתוחות": "במוזאון ההיסטורי הצגת התרבות החומרית אינה המטרה, אלא היא האמצעי. נקודת המוצא אינה האובייקט המוצג, אלא נרטיב היסטורי כלשהו שלפיו מארגנים את המוצגים בחלל המוזאלי. התרבות החומרית אינה מוצגת 'לכשעצמה', אלא היא משולבת בתוך מסגרת סיפורית, הפורשת את ההיסטוריה של האומה, הקהילה, האזור וכולי. מסיבה זו לעתים מוזאונים היסטוריים 'ממציאים' מוצגים". ואכן, כפי שהזכרתי, שני המוזאונים מציגים את השואה כ"אחר" האולטימטיבי למדינה בה הם ממוקמים, ובכך "מלאימים" – מבחינה חינוכית וחברתית - את זיכרון השואה.

דיון מועדת התוכן של המוזאון האמריקני, מ 1985:

מר בוקבינדר: כמדומני יש לנו בעיה שאנחנו לא יכולים לברוח ממנה. ה – אנחנו צריכים להגדיר את הבעיה. תנו לי להיות ה – אני לא רוצה לומר "פרקליטו של השטן", כי לא מעורבים פה שטנים בכלל. [...] אני יכול להבין את אלה שאומרים: הנה, תיארנו את כל מבנה המוזאון, הוא מתחיל כאן, אתה הולך לשם, אתה הולך לשם. השיא זה לסיים בחדר שנקרא היכל הזיכרון, ופתאום אתה אומר לנו שבחדר הזה היחידים שאתה רוצה לזכור אלה שישה מיליון יהודים. יש בזה משהו לא הוגן. יש בזה משהו לא הוגן. [...] זו תהיה טעות לקרוא לחדר האחרון הזה חדר ליהודים בלבד. [...] כיוון שבאופן דרמטי, זהו באמת החדר שבו כשיהודים יבואו הם יראו את זה כחדר לששת המיליונים, אבל שהאחרים לא ירגישו בחוץ...

מר סולטקין: אם זה יהיה המקרה, אז אני אתנגד לכך.

יו"ר טליסמן: אוקיי, אני מבין זאת, אבל הבעיה – אני מתכוון, או שננסה לפתור את העניין, או שלא יהיה שום מוזאון. [...] עד כדי כך הנושא הזה הוא רציני.

מר אברמסון: בהחלט, החשיבה שלנו תמיד הייתה, כשהעלינו את הרעיון של ההיכל המשושה-- ההסכם תמיד היה שזה יהיה היכל זיכרון לששת המיליונים היהודים. עכשיו, אפשר שבמקום אחר במוזאון -- אולי בקומה הראשית – שתהיה לנו קפלה קטנה לתפילה ולהרהור עבור כולם.

מר בוקבינדר: התיקון הראשון לחוקה.

יו"ר טליסמן: התיקון הראשון. זו בעיה חוקית. מרחב.

האב פליקובסקי: [...] אני חושב שזה מכריע מאוד שהלא-יהודים שמבקרים במוזאון ירגישו דחף ללכת לשם ולזכור [...] ומשום שרובם הגדול יהיה נוצרים, [שיחשבו] למה לכנסיות הנוצריות היה כזה תפקיד מרכזי בתהליך. זו חוויה שאני, כנוצרי, אומר שנוצרים חייבים לעבור. ולכן – אני רוצה להדגיש: אני חושב שהיכל הזיכרון אינו ליהודים בלבד. הוא בהחלט מיועד לכל המבקרים.

מר בלור: אני מפנה את דברי לחברינו הנוצרים. אני מפנה את דברי לחברינו הנוצרים שנוכחים כאן – ולאלה שאינם: לנו, כניצולי שואה יהודים, אין שום כוונה ליצור גטו יהודי. אל תסתכלו על זה ככה. אך יש לנו זכות במוזאון הזה לאזור שיהיה יהודי ספציפי. אנחנו חייבים את זה לזיכרון של ששת המיליונים בני עמנו; אנחנו חייבים את זה לזיכרון ההיסטורי הארוך של העם שלנו כאומה. אנחנו חייבים את זה ל – לקהילה היהודית בכל העולם.

מר אברמסון: מה תגיד על יד ושם?

מר הילברג: ובכן, יד ושם הוא – הוא נמצא בארץ שבה אין הפרדה של הדת מן המדינה. ודבר ראשון: זו מדינה יהודית. זו מדינה יהודית ריבונית.

מר ליטל: אדוני יושב הראש, [...] הבעיה שלי והשאלה שאני מנסה להגיע אליה היא: אין לי בעיה עם זה שהמקום הרגיש ביותר מבחינה רוחנית במוזאון הזה יהיה יהודי. השאלה שלי היא: האם הוא יהיה יהודי באופן בלעדי? ואני חושב שזה הקושי שלנו. אני מתכוון, קשה לנו להבחין בכך שיש בהחלט הבדל בין יד ושם ובין המוזאון הלאומי בווינגטון די סי. [...] יד ושם נמצא במדינה היהודית, אחד מן הסמלים המשמעותיים ביותר להמשכיות של ההיסטוריה הרוחנית של העם. זה לא מה שמוזאון ההנצחה שבליבה של חברה פלורליסטית מנסה לומר [...] ולכן אני מרגיש עצבני אם כשהם יכנסו לקודש הקודשים, ואני לא רוצה להתווכח האם מדובר פה בדת אזרחית או מה – זה יהיה יהודי בלעדי.

נקודת דמיון נוספת בין שני המוזאונים היא האופן שבו המוזאונים "מאנישים" את זיכרון השואה. זהו אחד מן השינויים המשמעותיים בזיכרון השואה בישראל – הפיכתו לפרטי ואישי יותר. הסיסמה "לכל איש יש שם", שליוותה את טקסי יום הזיכרון לשואה ולגבורה במהלך שנות התשעים, היא ביטוי לכך וגם אנדרטת "יד לילד" שנפתחה לקהל ב-1987, ובה נשמע קול הקורא שמות של ילדים שנספו בשואה, את גילם וארצות מולדתם.

מגמה זו מגיעה לשיא ביד ושם החדש: בעשרות מסכים, המקרינים עדויות וידאו של ניצולים, המדברים על חוויות קשות של אובדן וכאב במקום הממלכתי והציבורי ביותר. הניצולים, שבעבר העדיפו לא לשמוע את עדותם, נמצאים היום בלב לבו של הממסד. זהו ביטוי למגמות של אינדיבידואליזציה והאנשה של הזיכרון שזרעיהן טמונים הן במשפט אייכמן, שהעלה את האפשרות שהשואה תסופר באמצעות קולם של הניצולים עצמם (ובכך עיצב לא רק את נרטיב השואה, אלא גם את הדרך שבאמצעותה הוא מסופר) והן בהשפעת המוזאון האמריקני על "יד ושם". תעודת הזהות הניתנת לכל מבקר במוזאון האמריקני, בהתאם למגדר ולגיל שלו/ה, מספרת סיפור אמתי של קרבנות שואה והמבקר מתבקש לקרוא במהלך הסיור את מה שעובר על הדמות "שלו". הכוונה הראשונית הייתה ליצור כרטיסים שיתאימו לא רק מגדרית, אלא גם בגיל, לאפיון הביוגרפי של המבקרים, כדי ליצור הזדהות מרבית. כלומר, אנו רואים כי המוזאון האמריקני דומה ליד ושם – בשאיפה ליצור הזדהות עם הקרבנות.

אחד הדברים המרתקים, והשינויים דרמטיים ביד ושם, הוא שלא רק את הקרבנות מציגים כבני אדם, אלא גם את המקרבנים. יתכן שהמקור של זה גם הוא במוזאון האמריקני, שבו – לאחר מחשבה מרובה שנבעה מחשש דווקא להאדיר את הנאצים ולתארם כאיזשהו כוח עליון, אלים או מפלצות - הכניסו ייצוגים של הנאצים כבני אדם. ביד ושם החדש הרחיקו לכת אף יותר מאשר במוזאון האמריקני: לא רק תמונותיהם ושמותיהם של פקידי ממשל נאציים ומשתתפי ועידת ואנזה מוצגים בתצוגה, אלא גם ביוגרפיות קצרות המעידות כי לא רק שמתכנני מכונת ההשמדה היו בשר ודם, אלא גם חלקם הגדול היו דוקטורים למשפטים ולרפואה. יד ושם מציג הן את הקרבנות והן את התלוינים כבני אדם, אך המיקום והאופן שבו מיוצגים הרוצחים מעיד על השוליות שלהם ביחס לקול הקרבנות במוזאון: בכמה מקומות בתצוגה נמצאים מעין "ארונות" שחורים וקטנים, שעל דלתם תצלום של מפקד גטו או פקיד ממשל נאצי. כדי לדעת במי מדובר ומעט על חייו, על המבקר בתצוגה להתאמץ קצת ולפתוח את דלת הארון

שבתוכו נמצא המידע. למרות נוכחותם של המרצחים, אין ספק כי שני המוזאונים הם מוזאונים שמביאים ומביעים בראש ובראשונה את קולותיהם של הקורבנות.

במוזאון האמריקני, רגע לאחר שהמבקרים מקבלים תעודת זהות, הם נכנסים למעלית, בה הם נתקלים בהקלטה של החייל ר'צ'ארד סייבל שמסתיימת במילים: "דברים כאלה פשוט לא מתרחשים", ויוצאים הישר אל תמונות וסרטים המתעדים מראות בהם נתקלו החיילים האמריקניים בעת שחרור המחנות: ערימת גופות שרופות, מוזלמנים וכדומה. מדברי החייל, אשר בעצמו עד לכך שדברים כאלה כן התרחשו, יכול המבקר במוזאון להבין כי דברים כאלה לא קורים בעולם "שלו", העולם שממנו הוא מגיע - אמריקה. נקודה זו מובילה אותי לנושא אחר: נקודות המבט שמאמצים הנרטיבים של שני המוזאונים. הנרטיב ביד ושם מסופר מנקודת מבטו של הקורבן היהודי, ועבור קהל ישראלי מדובר במובנים רבים ב"אני". כך, ליד צילום אוויר של אושוויץ והשאלה "מדוע לא הופצה אושוויץ"? מופיע הציטוט של אברהם לויטה, אסיר באושוויץ: "כולנו, ההולכים כאן למוות, לנוכח אדישותם הקרה ככפור הקוטב של העמים, אנו שכוחי העולם והחיים" ומשפט משירו של אלתרמן "בבכות ילדינו בצל גרדומים את חמת העולם לא שמענו". אולם במוזאון האמריקני, הפונה גם לקהל לא יהודי, הנרטיב מורכב יותר. ה"אני" האמריקני הוא לא רק הקרבנות. הוא זה שעמד מהצד חלק ניכר מן המלחמה ולאחר מכן ניצח אותה ושחרר את המחנות. ה"אני" האמריקני בחלקו הוא גם הניצולים, שלאחר המלחמה הפכו את אמריקה לבייתם אבל לחלק מן המבקרים הקרבן היהודי הוא "האחר". עצם בנייתו של מוזאון שואה לאומי בארצות הברית הייתה סוגיה שדרשה הסברים מרובים יותר מאשר בנייתו של מוסד כזה בישראל. ואמנם, הנרטיב שהובנה במוזאון האמריקני היה מורכב מזה הישראלי. וכך, ליד אותו המוצג בדיוק במוזאון האמריקני מופיעה השאלה "מדוע לא הופצה אושוויץ" שכתובה באופן בולט מעל לתצלום-אוויר של אושוויץ-בירקנאו משנת 1944 לצדו של מכתב דחייה ממשלתי לבקשת הקונגרס היהודי להפציץ את המחנות. במכתב מצוין כי לא ניתן להפנות יחידות של חיל אוויר בשלב זה של המלחמה לאזור ההוא, כיוון שהן עסוקות באזורים אחרים. בלייבל בתערוכה מצוין כי שבוע לאחר מכן הפציצו מטוסי חיל האוויר האמריקני את האזור של "אושוויץ 3" – פחות מחמישה מיילים ממחנה ההשמדה. זו דוגמה אחת לקול האנונימי של התצוגה, ש"אומר" לקהל המבקרים: ממשלת ארצות הברית שיקרה; אי ההתערבות נבע מאדישות.

לאחר כל אלה עוברים המבקרים דרך מסדרון המוביל להיכל הזיכרון המשושה, סמל לששת המיליונים. במסדרון מוצגים דגליהן של מדינות שהשתתפו ב"שחרור" המחנות, כמו: צרפת, ארצות הברית, בריטניה וקנדה יחד עם דגלים של יחידות פרטיזנים, הבריגאדה היהודית, ארגון לוחמי גטו וארשה ועוד. הקשר ביניהם הוא רופף עד תמוה, ומעיד על הנרטיב שמביא לידי ביטוי הן את נקודת המבט של הקרבנות והן את זו של העדים-המשחררים. כך גם החיבור שנעשה בתוך היכל הזיכרון עצמו בין הקרבנות והמשחררים. מטרתו ועיצובו של היכל מזכירים את "אוהל יזכור" שביד ושם – על קירותיו כתובים שמות של מחנות ריכוז והשמדה ובווערת בו אש-תמיד, אולם בעוד שביד ושם טמון ב"אוהל יזכור" אפר קרבנות שהובא ממחנות ההשמדה, בהיכל הזיכרון האמריקני טמונה מתחת לאש התמיד "אדמה שהובאה ממחנות השמדה, מחנות ריכוז, אתרי רצח המוניים וגטאות בשטחים אירופאים שנכבשו על ידי הנאצים ומבתי קברות של חיילים אמריקניים שלחמו ומתו כדי להביס את גרמניה הנאצית". כלומר, לא רק בנרטיב שבתצוגה, אלא גם במסדרון שמוביל להיכל הזיכרון ובהיכל עצמו - האזור שמיועד לטקסים, להנצחה, להרהור ולאבלות, בא לידי ביטוי הערבוב הקונפליקטואלי בין הרצון להיות אתר הנצחה יהודי לבין הצורך להיות אתר אמריקני.

לסיכום, בהתאם למגמות תרבותיות רחבות המושפעות כיום מן הגלובליזציה, כך גם במוזאונים השואה שחקרת: הגבולות הלאומיים של הזיכרון מיטשטשים, אם כי לא נעלמים. הגלובליזציה לא מחקה את הערכים והזהויות המקומיות, אלא יצרה שילוב והטמעה של ערכים אוניברסאליים בתוך הזיכרונות הלאומיים. שני המוזאונים שחקרתי הקפידו להדגיש את הייחודיות היהודית של השואה, אך יחד עם זאת לא נבנו במרחב סגור ומבודד. כתוצאה מכך משולבות בתצוגותיהם מגמות פרטיקולריסטיות לצד מגמות אוניברסאליות. במוזאון האמריקני בולט הניסיון לקשר בין השואה לבין ארצות הברית, בשל הצורך להצדיק את קיומו של המוזאון במרחב בו הוקם. ביד ושם, אף כי קיומו בישראל מובן מאליו, השתנה הזיכרון ונעשה "פתוח יותר" לקהלים אחרים, אך נותר מותאם לנרטיב הציוני ההגמוני השולט זה שנים בו מדינת ישראל היא התשובה לשואה, גם אם כיום גם ביד ושם ברור כי אינה התשובה היחידה. אף כי במוזאון האמריקני מודגש המסר ההומניסטי – גלובאלי של סובלנות כלפי מיעוטים, וביד ושם "זכור את אשר עשה לך עמלק" ו"משואה לתקומה" המוכרים בישראל עשרות שנים, יש ביניהם דמיון

רב. בשניהם יש ניסיון להמחיש את האירועים הבלתי-נתפשים, להציגם בכמה שיותר אמצעים "אותנטיים", שניהם מפריטים את הזיכרון ומציגים סיפורים אישיים של הקרבנות, וממעטים להציג את הרוצחים. במובן מסוים, גם ההבדלים ביניהם גורמים להם לדמות זה לזה, כיוון ששניהם מציגים את השואה, כל אחד בדרכו, כ"אחר" האולטימטיבי למדינה בה הם ממוקמים. קרי, שני המוזאונים משלבים את הלאמת השואה יחד עם ניסיון להפכה ללקח לעולם כולו. במובן זה, רב הדמיון על ההבדל.